



İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 2, 2018

Sayfa: 980-994

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[12-03-2017] – [30-04-2017]

Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi

Ramazan DİLER
Dr., GOP Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr., GOP University, Theology Faculty
0000-0002-8659-0018
ramazan.diler@gop.edu.tr

Öz

Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker (iyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma) Kur'an başta olmak üzere İslam Dininin temel kaynaklarına refere edilen önemli bir ilkedir. Birçok ayet ve hadis bu ilkenin öneminden bahseder. İslam kültür, medeniyet ve eğitim tarihinde de bu ilkenin işe koşulduğu görülmüştür. Bu ilkenin genellikle imamet ve usul bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bazı ulema emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesinin içeriğini nasihat vermek, bilgilendirmek veya sözlü olarak uyarıda bulunmak şeklinde ifade etmiştir. İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırmanın bir ahlâk ilkesi olarak öne çıktığı durumlara da rastlamak mümkündür. Bu prensibi bir eğitim işi olarak görenler de olmuştur. Hal böyle olmasına rağmen, klasik gelenekte, bu faaliyeti eğitim-öğretime dönüştürebilecek insanların nitelikleri ile söz konusu kişilerin bunu nasıl yapacaklarına dair çok az bilginin yer aldığı görülmüştür. Bu yönüyle, çalışmada emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesi din eğitimi açısından tartışılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emir, Emir bi'l-ma'rûf, Nehiy, Nehiy ani'l-münker, Din Eğitimi.

The Consideration Of Emir bi'l-Ma'rûf And Nehiy ani'l-Münker For The Religious Education

Abstract

Emir bi'l-ma'rûf and nehiy ani'l-münker (calling for goodness and avoiding evil) are an important principle which is referred to the basic sources of Islamic religion, especially the Qur'an. Many verses and hadith speak of its significance. In the history of Islamic culture, civilization and education, it has seen that this principle has been worked. Usually, this principle has handled in the context of imam and procedural. Some scholars expressed the content of the principle as giving advice, informing, or verbally warning. Some of them find cases in which the calling for goodness and avoiding evil is the prevailing principle of morality. This principle has also been seen as a training business. But, in tradition there is little knowledge about the qualities of people who can transform this activity into education and how those people will do it. In this study, the principle have been discussed in terms of religious education.

Keywords: Command, Emir bi'l-Ma'rûf, Prohibition, Nehiy ani'l-munker, Religious Education.

Giriş

"X Cemaati" olarak bilinen grubun mensupları, geçen yılbaşında olduğu gibi bu yılbaşı gecesinde de Taksim Meydanı'nda bildiri dağıttı. İstiklal Caddesi'nde cüppeleri ve uzun sakallarıyla dikkat çeken bir grup "tebliğci", üzerinde "Yılbaşı ve Müslümanlar" yazılı olan bildirileri vatandaşlara dağıttı. "Dinimizde Noel ve yılbaşı kutlamalarının hiçbir yeri yoktur" ifadelerinin yer aldığı bildirileri dağıttıkları sırada, kendilerini görüntüleyen kameraları fark eden şahıslar, ara sokaklara doğru kaçmaya başladı. Bu sırada gruptan bir kişi, "Biz bunu Allah için yapıyoruz. Müslümanlıkta Noel kutlamak yok" dedi ("Tebliğ Cemaati Taksim'de", 2017).

Günlük yaşamda bu ve benzeri onlarca belki yüzlerce örnek olay ile karşılaşma ihtimali vardır. Örnek olayın bu çalışma açısından iki boyutu vardır. Birincisi yapılaş amacıdır. İkincisi yapılma şeklidir.

Yapılış amacında iyi niyet olduğu düşünülse bile toplumdaki herkesin böylesine bir davranışı hoş karşılamadığı söylenebilir. Birçok yayın kuruluşu böyle bir haberi yalın/tarafsız olarak vermesine karşın bir kısım medya da tepki göstererek yayınlamıştır ("Yılbaşı gecesini Taksim'de tebliğ", 2017; "Tebliğciler' Taksim'de ortaya çıktı", 2018).

Böylesine bir uygulamanın yapılaş şekli bakımından da bir takım sorunlar içerdiği söylenebilir. Yılbaşı kutlaması veya başka bir etkinlik için hazırlık yapmış, kendi dünyasında bir anlam kazandırmış, kendini güdülemiş bireylerin karşısına bir anda çıkıp bundan vazgeçmelerini istemek, bu davranışın yanlış olduğunu söylemek, bu amaç doğrultusunda bildiri dağıtmak vs. gibi davranışlarda bulunmak "tebliğ etmek", "iyiliği emredip kötülükten sakındırmak" ya da "istendik davranış değişikliği meydana getirmek" manasına gelebilir mi? Açıkçası bu sorgulanmalıdır. Çalışmada emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker bu durumu da kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ile ilgili ifadeler, Kur'an-ı Kerim dokuz âyetinde geçmektedir (Kur'an-ı Kerim 3: 104, 110, 114; 7: 157; 9: 67, 71, 112; 22: 41; 31: 17). Bu âyetlerden biri şöyledir: "Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten yasaklayan bir grup bulunsun. Kurtuluşa erenler işte bunlardır" (Kur'an-ı Kerim 3: 104). Hz. Peygamberin sözlerinde de bu ifadelerle açıkça yer verilmiştir. Örneğin "sizden kim bir münker görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle hoşnutsuzluğunu belirtsin. Ancak bu, imanın en zayıf düzeyidir." (Ebû Dâvûd, "Babu'l-Hutbeti Yevme'l-İdi", 1140) Bir başka hadiste ise şöyle buyrulmaktadır: "Nefsini kudret elinde tutan Zat'a yemin olsun ki, ya ma'rufu emreder ve münkerden sakındırırınız veya Allah'ın katından umumî bir belâ göndermesi yakındır. O zaman yakarırınız da duanız kabul edilmez" (Tirmîzî, Sünen, 9). Hadislerde iyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma görevinin herkese; âyette ise bu görevin bir gruba verildiği görülüyor. Bu şöyle açıklanabilir: sorumluluk Müslümanların tamamına yüklenmiştir. Ancak bu görevi Müslümanlar adına bir grup da yapabilir. Böylece sorumluluk



kurumsal bir anlayışla herkes adına yerine getirilmiş olur. Ayrıca âyetlerden ve hadislerden anlaşıldığı üzere, Müslümanların iyiliği emretmeleri ve kötülükten sakın(dır)maları istenmektedir. Ancak âyet ve hadislerde, bunun nasıl yapılacağına dair pek az bilgi yer almaktadır.

Arap dilinde “emir” kavramının birden fazla anlamı vardır. Bu anlamlar, bağlama göre değişebilmektedir. Kavram; nasihat, dua, irşad, yakarma, tercih, temenni, korkutma düzeltme, ve ibaha (helal kılma) (el Carim & Emin, t.y: 179), teşvik, te’dip (Öğüt, 1995: 120) gibi anlamlara gelebilmektedir. Emir, üst konumdaki birisinin astan bir şeyi yapmasını istemesi (Tunç, 1986: 5; Öğüt, 1995: 120) şeklinde tanımlanabilmektedir. Nehiy de çeşitli anlamalara gelir ve bu farklı anlamlar da kavramın ilişkili olduğu bağlamdan türerler. Kavram; irşad, dua, uyarmak, temenni, tahkir, ümitsiz kılmak, tehdit anlamlarına gelebilir. Nehiy de, üst konumundaki birisinin astan bir şeyi yapmamasını isteme eylemidir (el Carim & Emin, t.y: 187) şeklinde tanımlanmaktadır. Ma’rûf, şeriatın güzel gördüğü her şeydir (el Cürçânî, 1983: 221). Ma’rûf münkerin tam zıddıdır. Buna göre münker yapılmasında ve söylenmesinde Allah’ın hoşnutluğunun olmadığı şey (el Cürçânî, 1983: 234; Dumlu, 1994: 23) hal, hareket ve davranışları kapsamaktadır.

Ma’rûf ve münker ile ilgili özellikle klasik literatürde önemli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalarda, emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker kavramlarının çoğunlukla usul ve imamet bağlamında ele alındığı (Cessâs, 1994: 37-40) görülmektedir. Mu’tezile’nin, emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münkeri beş temel prensipten (usûl-i hamse) biri (Kâdî Abdulcebbâr, 1996: 741) olarak görmesi bunun usul olarak ele alındığının önemli bir göstergesidir (Bayraktar Barış, 2007: 53-61).

Emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münkerin siyasi bir ilke olarak mülâhaza edildiği de ilgili çalışmalarda görülmektedir. Bu ilke evvela Hariciler tarafından, kendi isyanlarını meşru kılmak için siyasi bir slogan haline getirilmiştir. Hariciler mottolaştırdıkları bu ilkedен hareketle, büyük günâh işleyeni insanı kâfir ve fâsık saymışlar; kötülüğü önlemek adına yöneticilere kılıç çekip öldürmüş olacak kadar (İlhan, 1986: 101; Fırlalı, 1997: 169; Bayraktar Barış, 2007: 49-53) ileri gitmişlerdir.

İslâm tarihi boyunca İmamiyye Şiasının küçük bir topluluğu dışında, bu ilkenin Kur’an’ın bir emri olarak uygulanması gerektiğinde farklı görüşlerin ortaya çıkmaması (Kâdî Abdulcebbâr, 1996: 741) büyük önem arz etmektedir. İyiliğin hâkim kılınması ve yaygınlaştırılması, kötülüğün önlenmesi, nitelikli birey ve toplumun oluşması için, her dönemde iyilik yapmak, iyiliği teşvik etmek, özendirmek, yaymak, öğretmek ve kötülükten uzaklaştırmak, kötülüğün öğretilmesi, bireylerin kötülükten uzaklaşarak arınmaları için birçok çalışmalar yapılmıştır.



İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma görevinin yapılması gerektiği konusunda görüş ileri sürenler ve bunun hükmü konusunda âyet ve hadislerden delil getirirler. Ancak farz-ı kifâye veya farz-ı ayın oluşunda görüş ayrılığı olduğu gibi, bunun nakille mi veya akılla mı bilineceği konusunda da farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Yaygın olan görüşe göre, bu görevi yerine getirmek farz-ı kifâyedir. Bu görevin bazen de farz-ı ayın olabileceğini söyleyenler de vardır. Ayrıca emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkerin vacip veya mendup olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. (el-Amra, 1991: 47-48; Dumlu, 1994: 125-128)

Ma'rûf ve münker kavramları ile ilgili çalışmalarda bu kavramların kapsamlarının/içeriklerinin tartışıldığı/ortaya konmaya çalışıldığı görülmektedir. Buna karşılık bu içeriğin hangi sırayla kimlere, kimler tarafından, ne yollarla vb. kazandırılacağı konusunda çok az bilgiye yer verdikleri ortaya çıkmaktadır. Daha önceki açıklamalarda, "emir" "kişinin kendisinden aşağı derecede olan birine 'şunu yap!' demesi"; "nehiy" ise "kişinin kendisinden aşağı derecede bulunan birisine 'şunu yapma' demesi" (Tunç, 1986: 5) şeklinde basitçe tarif edildiği söylenmişti. Ancak hemen belirtmelidir ki âyetlerdeki muradın basit bir şekilde birisine bir şeyi emredip yapmasını istemek ve nehiy ederek de o şeyden o birisini yasaklamak olmadığı söylenebilir. Bu çalışma kapsamında emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesinin doğrudan davranış değiştirme süreci ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu da doğal olarak ma'rûfu emretmenin ve münkeri nehy etmenin eğitim sürecinin kapsamında yer aldığı sonucunu doğurur. İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma ilkesinin doğrudan bireyde davranış değiştirme süreci ile yakından ilgili olması ve bunun da eğitim sürecini işaret etmesi çağdaş eğitim açısından bu ilkenin bir eğitimsel olgu olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Günümüzde eğitim, kurumlar yoluyla planlı, programlı, dizgeli, profesyonellerce yapılmaktadır/yapılmalıdır. Din eğitimi faaliyetlerinin bilimselleşmesi onun olumsuz yanlarının önünü alabildiği gibi ıslah edici, yapıcı (Aydın, 2017: 180) bir nitelik kazanmasını da sağlayabilir. Haliyle emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesinin uygulanması da bir eğitim programı çerçevesinde ele alınmasını zorunlu hale gelmektedir.

Aslında böyle bakıldığında emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker düsturunun kapsayıcı değer ya da kuşatıcı değer veya çatı değer kavramını teşkil ettiği ileri sürülebilir. Bu demek oluyor ki eğitim-öğretim faaliyetlerinin tamamı her yerde ve her zaman bu prensibe göre düzenlenebilir veya düzenlenmelidir. Ancak bunu alelade, rastgele, keyfi, el yordamıyla, sıradan kişilerce, plansız-programsız yapılacak bir iş olarak görmemek gerekir. Çünkü rastgele ve bu ilkenin amacını, mahiyetini bilmeyenlerce uygun olmayan bir zamanda yapılması, beklenen amaçtan uzak bir sonucun doğmasına neden olabilir ki bu emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesi ile bağdaşmaz. Makalenin başında yer alan örnek olayda yapılan eylem düşünüldüğünde bunun el yordamıyla ve rastgele yapıldığı söylenebilir.



Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker çatı kavramın eğitimde/din eğitiminde kullanılması nasıl olmalıdır? Nasıl bir yol izlenmelidir? gibi sorular kapsamlı bir din eğitimi programının işe koşulması gerektiğini göstermektedir. Bundan dolayı da çalışma şu üç soruya cevap arayacaktır: İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma ilkesinin amacı nedir? Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesinin kapsamı/içeriği nedir? Ne olmalıdır?, Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesi nasıl gerçekleşir?

Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesinin Amacı Nedir?

Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker niçin yapılmalıdır? Yani iyilik çağırısı ve kötülükten alıkoyma çabasının amacı nedir? Bu sorunun cevabı, İslam eğitimin temel amaçlarını ortaya koymaya katkıda bulunabilir. İslam dininin bireyi bir bütün olarak ele alması düsturundan hareketle, din eğitiminde insanın bütün olarak ele alınmasına neden olabilir (Yazıbaşı, 2017: 310). Çünkü İslam'ın ortaya çıkarmak istediği insan tipinin; bilişsel, duyuşsal, sezgisel, devinişsel olarak hangi özelliklerle mücehhez olacağı, hangi niteliklere sahip olması gerektiği konusunda önerileri vardır. İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma ilkesi doğrultusunda düzenlemiş bir eğitim ise bu özelliklerin somutlaşmasına katkıda bulunabilir. Eğitimin hedefleri ma'rûf ve insan; münker ve insan ilişkisi bağlamında da belirlenebilir.

Hedef/amaç belirleme eğitimde çok önemli bir aşamadır. Çünkü hedefler eğitim programının diğer öğelerine yön veren başat öğelerdir. Eğitimde hedef, kişiye kazandırılacak istendik özellikleri ifade eder (Sönmez, 2009; 23; Erden, 2009; 33). "Bu özellikler bilgi, beceri, değer, ilgi, tutum, güdülenmişlik, kişilik vb. olabilir. Burada temel kavram "istendiktir" (Sönmez, 2009; 23) ... Ayrıca "insan nedir? Eğitiminin amacı nedir? Nasıl insan yetiştirmeliyiz?" (Sönmez, 2009; 23) gibi sorular da cevap bulması gereken sorulardır. Bu nihai amaçlar alt amaçlara dayanır ve bu amaçlar da kendi içinde bir aşamalılık arz ederler ve zaman içinde yenilenebilirler. (Aydın, 2017: 117). Eğitimin nihai amaçlarına dönük sorulara verilecek yanıtlar eğitimin yönünü ve iş görüşünü tayin edecektir. Böyle bir örüntü, din eğitimi için de geçerlidir.

Müslüman bir bireye kazandırılmak istenen amacın, birçok belirleyicisi vardır. Müslümanlar için eğitimin amacının/hedef belirlenmesinde temel iki kaynaktan birisi Kur'an'dır (Aydın, 2017: 117; Halstead, 2012; 278). "Mümin erkekler ve mümin kadınlar, birbirlerinin velileridirler. İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar... İşte Allah bunlara rahmet edecektir..." (Kur'an-ı Kerîm 9: 71) âyetinde de Allah mü'minleri emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ile överek onların ne kadar önemli bir amaçla, ne kadar önemli bir iş yaptıklarını ve kendi nezdinde bu davranış(lar)ın bizzat amacını anlatmıştır. Bundan dolayı da eğitimin amaçlarına/hedeflerine dönük gayretler



Kur'an'la birlikte başlamış, günümüze kadar devam edegelmiştir. İslam toplumunun önde gelen uleması da bu genel amaca matuf görüşlerini ortaya koymuşlardır. Örneğin Gazalî'ye göre eğitimin temel amacı insanı, "sonsuz gerçek hayata (âhiret) hazırlamaktır" (Çelikel, 2006; 106).

Farabî'ye göre eğitimin amacı, "mutluluğu bulmak ve bireyi topluma yararlı hale getirmektir" (Akyüz, 1994: 21). İbn-i Sina'ya göre çocuğun ahlâk eğitimi çok önemlidir ve onun ilk eğitiminin ahlâk eğitimi olması gerektiğini belirtir (Akyüz, 1994: 21; Çelebi, 1976: 296-297). Bu düşünce İbn-i Sina'nın eğitimin amacına ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

Müslümanlar için eğitim hedeflerini belirlemede Kur'an ile beraber ikinci kaynak Hz. Peygamberin sünnetidir (Aydın, 2017: 117). Müslümanların zengin eğitim ve toplum tarihi mirası da eğitimin hedeflerini belirlemede önemli kaynakları arasında gösterilebilir. Müslümanların nasla ilişkisi, anlamlandırma çabası, birikimi, artıları, eksileri önemli bir birikim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sönmez (1993; 141) çeşitli âyet ve hadislerden hareketle, İslamiyet'in bir Müslümanda bulunmasını istediği özellikleri kategorize etmeden ve doğrudan nasların metinlerinden yararlanarak ifade etmeye çalışmıştır. Bu özellikler arasında şunlar sayılmıştır: Allah'ın bir ve Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna inanma; ibadet etme, iman esaslarına inanma, ...Allah'ın buyruklarını mutlak doğrular olarak kabul etme ve onlara göre davranma; yalan söylememe, zina etmeme, haram yememe vb. ahlâki ilkelere uyma, gücü yettiğinde Allah için savaşma; kolaylaştırma, zorlaştırmama; insanları, doğayı, ruhen ve bedenen temiz olma; anneyi, babayı, büyükleri sayma ve sevmeme, küçükleri sevmeme ve koruma; halifeyi (devlet başkanını) seçme, denetleme ve ona itaat etme; İslâmiyeti savunma, koruma ve yayma; inançlara saygı gösterme; kimseyi zorla Müslüman etmeme; hiç ölmeyecekmiş gibi çalışma, dünya işleriyle uğraşma, yarın ölecekmiş gibi ibadet etme; bir meslek, iş sahibi olma, bilimi öğrenme-öğretme vb. özellikler şeklinde sıralamıştır. Görüldüğü gibi Sönmez âyet ve hadislerde geçen her buyruğu Müslümanın özelliği olarak saymış; bu buyrukları aday hedefler olarak göstermiştir. Ancak bu hedeflerin eğitim felsefesi, eğitim psikolojisi, eğitim sosyolojisi, alan özellikleri gibi bir takım süzgeçlerden geçerek olası hedeflere dönüşmesi gerekir (Sönmez, 1993; 49).

İslam'ın oluşturmak istediği insan tipine ve onun özelliklerine ilişkin çalışmalar halen yapılmaktadır (Aydın, 2016: 11-23) ve yapılmalıdır. Aydın (2017: 117-132) bu iyi insan tipinin bazı özelliklerini kategorik bir yaklaşımla şöyle sıralamıştır: Fitrî/insanî potansiyeli bütün olarak ve akletme yeteneği gelişmiş, bilgi ile beslenen, imanla özgürleşmiş, salih amel sahibi, Allah'la, kendisiyle ve çevresiyle barışık, ahlâken özgür, hayata bir bütün olarak bakan, sorumluluk bilinci güçlü, muhsin, sağlam aile, cemiyet ve ümmetin özne üyesi birey, şeklinde sıralamıştır. Aydın Müslüman birey için saydığı özellikleri, hep olumlu ifadeler ile dile getirmiştir. Bunlar ma'rûfun karşılığı olarak ifade edilebilir. Sözü edilen niteliklerin bireyin münkerden



kaçınmasının da alt yapısını oluşturduğu düşünülebilir. Ancak söz konusu çalışmada münkerden sakınan Müslüman bireyin özelliklerine dair hiçbir ifadeye rastlanmamıştır.

Gerek geçmişte gerekse günümüzde yapılan bu tür çalışmalar, ma'rûf ve münkerin insan için ne olduğuna, onun hangi özelliklerine karşılık geldiğine ve bunun nasıl gerçekleşeceğine matuf olduğu ileri sürülebilir. Bu durum eğitimin bireyin olumlu yeteneklerini geliştirmek ve buna karşılık olumsuz olabilecek davranışlardan uzak olmasını sağlamak şeklindeki amacını (Kant, 2007: 27-28) ifade etmektedir. Bunun da tam olarak emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesinin amacını kapsadığı iddia edilebilir.

Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesinin Kapsamı/İçeriği Nedir? Ne Olmalıdır?

Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkerin muhtevası ne olmalıdır? Ne öğretilmeli/öğrenilmeli ki bu amaç gerçekleşmiş olsun? Eğitimde kişiye kazandırılacak istendik özellikler bilgi, beceri, değer, ilgi, tutum, güdülenmişlik, kişilik vb. olabilir. Burada temel kavram istendiktir (Sönmez, 2009: 23). Buna göre "... Hangi bilgi, beceri, değer, ilgi, tutum vb. istendik kabul edilecektir? Her insan ve toplum için ortak ölçütler var mıdır? İstendik' in ölçütleri evrensel midir? Mutlak mı, yoksa göreceli midir?" sorular ve yanıtları ile, istendik davranışları kim(ler) belirleyecek? Bu işi yaparken ney(ler)i göz önüne alacaklar?" soruları sürekli gündemdedir" (Sönmez, 2009: 23). Günümüz eğitim literatürü bağlamında bakıldığında, ma'rûf kavramının istendik (Ertürk, 1994: 13), münker kavramının da istenmedik/istendik olmayan olarak karşılanabileceği söylenebilir.

İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma ilkesinin içeriğinin ölçütleri İslam uleması arasında tartışılmıştır. Bazı ulema bağlı bulunduğu inanç ve düşünce ekolüne bağlı kalarak ma'rûf ve münkerin kapsamının akıl ile, bazıları da nakil ile belirlenebileceğini ifade etmişlerdir. Akıl ve nakli birlikte ele alan ekollere de rastlamak mümkündür (Çağrı, 1995: 138-141). En son yaklaşımın uzlaştırmacı ve problem çözmede daha verimli olacağı iddia edilebilir. Bu tartışmada uzlaşma içeriğinin belirlenmesine de katkı yapabilir.

Eğitimde içerik belirleme işi önemlidir ve bunu belirleyen temel faktör de eğitimin hedefleridir. Bir eğitim programında amaçlara ulaşmak için, ne öğretilmeli/öğretelim? sorusuna verilen cevap "içerik" boyutudur. Din eğitiminde kullanılan içeriğin seçiminde bazı ölçütler aranmalıdır. Bunlar; geçerlilik ve güvenilirlik, bilimsellik, öğrencinin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama, faydalılık, öğrenilebilirlik, sosyal gerçeklerle tutarlılık (Küçükahmet, 1999: 19; Korkmaz, 2014: 28), doğaya uygunluk, (Sönmez, 2009: 27) ve güncelliktir (Aydın, 2011:147-148). Ma'rûf/istendik ve münker/istendik olmayan davranışlar herkes için aynı şeyi mi ifade ediyor? Yoksa bu kavramların içi kişinin yaşına, zekâsına, genel gelişmişlik ve genel



uyarılmışlık durumuna, ilgisine, ihtiyacına, beklentisine vb. göre mi doldurulacaktır?

Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesi bir davranış değiştirme süreci olarak ifade edilmişti. Davranış değiştirme sürecinde diğer unsurlarla birlikte içerikte bireye göre düzenlenmelidir. İçerik bireyin sosyokültürel durumu, gelişimi, ilgi ve ihtiyaçları göz önüne alınarak düzenlenmelidir. İçerik bilimsel bir anlayıştan hareketle yapılmalıdır. Sunulan içeriğin bilimsel bir açıdan doğruluğu göz önüne alınmalıdır (Demirel, 1999: 35). İçerik seçiminde alanın özellikleri de dikkate alınmalıdır. Din gibi özel, kuşatıcı bir alanda neyin, nasıl öğrenme konusu yapılacağı özenle üzerinde durulması gereken bir konudur. Zira din eğitimi alanının kendine has bazı özellikleri vardır (Korkmaz, 2014: 29).

İçerik düzenlenmesi bir yandan öğrenciye göre düzenlenirken diğer yandan da içeriğin kendi içinde bir bütünlük arz etmesi ve iyi kurgulanması gerekir. Buna göre içerik kolaydan zora, somuttan soyuta, basitten karmaşığa, yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene vb. ilkeler ışığında düzenlenmelidir (Demirel, 1999: 35).

Günümüz eğitim anlayışına göre içerik, ezber ve kalıp bilgiler yerine öğrencinin yeni yapılar oluşturmaya zemin hazırlayacak bilgiler içermelidir. Artık günümüzde din eğitiminde, dikte edici, belletici ve baskı altına alıcı bir yaklaşımın yerini, çözümleyici ve yorumlayıcı bir yaklaşım almalıdır (Selçuk, 1997: 154). Bu da bilginin güncelliğine, üzerinde işlem yapılabilecek kadar esnek, diğer bilgilerle birleştirilebilecek kadar işteş olabilmesine bağlıdır. Zaten “insan, zihinsel üretim kapasitesi sayesinde proje ve bilgi üretebilmekte yahut mevcut bilgilerden yeni bilgiler elde edebilmektedir. Beyni en çok çalıştıran egzersizlerden biri, mevcut bilgileri kullanarak... yeni bilgiler üretebilmektir” (Tarhan, 2012a: 61). Ayrıca bireylerin bilgi üzerinde kafa yormaları ve bilginin farkında olmaları gerekir (Saban, 2000: 130). Böyle yaklaşmak yaratıcı ve anlamlı öğrenmeyi kolaylaştırabilir. Haliyle birey, düzenlenmiş bilgi ile yaşamına yön verebilir, yeni bilgiler oluşturabilir, kazanımları ile hayatına anlam katabilir. Birey yaşam öznesi olarak din ve ahlâk yaşamında anlamlı öğrenmeler oluşturarak varoluşsal algısını, benliğini geliştirip mutlu ve huzurlu yaşayabilir. Çünkü “yeryüzünde varoluşunun farkında olan, anlamlılığı sorgulayan, zaman algısına sahip tek varlık insandır” (Tarhan, 2012b: 78). Eğitimin içeriğini insanın anlamlar oluşturacak şekilde düzenlemek, aslında insanın doğasının gereğidir. Görüldüğü üzere içeriğin özelliklerine ilişkin söylenenlerin birçoğu, aynı zamanda o içeriğe yaklaşım biçimiyle de ilgilidir.

Anlamlı din öğrenme sayesinde birey yaşamın anlamını yakalar ve onu şekillendirir. Aksi takdirde böylesine bir çaba olmadan o bilginin yaşamı şekillendirmesi (Tarhan, 2012b: 31) yaşama yön vermesi çok zordur. Öyle görülüyor ki anlamlı öğrenmeler sayesinde, eğitimden beklenen bireysel-



insani amacın gerçekleşmesi ihtimali de güçlenmiş olacaktır. Çünkü anlamlı öğrenmeler hayat veren öğrenmelerdir.

İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma işi yapılacaksa bunun içeriği mutlaka bireyin hayatına dokunmalı, kişi, o bilgileri anlamlandırabilmelidir. Birey kendisine sunulan şeyin kendisini kalıplamadığını, manasız, kullanışsız malumatlar olmadığını fark etmelidir. Bu da, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker çatı kavramı altında yapılacak tüm eğitim faaliyetlerinin içeriğini bağlayıcı niteliktedir. Çalışmanın başındaki örnek olaya bu yönüyle dönüldüğünde kendilerini yılbaşı kutlamaları için hazırlamış bireylere bu yönde yapılan olumsuz çağrılar onlar için anlamlı olmamış görünmektedir. Çağrılar anlamlı algılanmayınca davranış değişikliği de meydana gelmemiş olmaktadır.

Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesi Nasıl Gerçekleşir?

Din eğitimi bağlamında konu ile ilgili olarak iki soru sorulabilir: Birincisi emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker işini kim(ler) yapmalıdır? İkincisi emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker işini yapacaklar bunu nasıl yapmalıdır? Bu ve benzeri sorular önem arz etmektedir.

Birinci soru çerçevesinde, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker görevinin farz-ı kifâye anlamına alınabileceğini (Cessâs, 1994: 37) ihsas ettirmekle birlikte, aynı zamanda daha üst düzeyde bu görevin İslam toplumunun bütün fertlerinin yapamayacağı gerçeğine işaret ettiği söylenebilir. Ayrıca âyetten belli bir grubun özel görevle görevlendirilebileceği, fakat toplumun içinde bu vazifeye herkesin kendi imkânları ölçüsünde katılabileceklerini (Dumlu, 1994: 125-128) söylemek gerekir. Âli İmran 104. ayette geçen ifadelerin ayrıca bu görevin özel olarak bilginlere ait olduğuna delalet ettiği de iddia edilmektedir. Bununla birlikte bu görev, bu ümmetin bir bölümünü oluşturan bilginlere, yöneticilere ve kanaat önderlerinedir (İbn-i Teymiyye, h. 1403: 209) denilmektedir. Keşşaf'ta bu husus, şöyle açıklanmaktadır: Âyetteki ifadeler, Yüce Allah'ın Müslümanlardan bir guruba bu işi tahsis ettiği anlamına gelmektedir. Zira iyiliği emredip kötülükten alıkoymak farz-ı kifâyedir. Bu da ancak, neyin iyi, neyin kötü olduğunu farkedebilen; iyiliği nasıl yapacağını iyi bilen kişiler için mümkün (ez-Zemahşerî, 1407: 396; Yazır, 1992: 407) görünmektedir.

İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma işini yapacaklar bunu nasıl yapmalıdırlar? şeklindeki soruya gelince, bu soru da yine eğitim sürecinin nasıllığı ile anlaşılabilir ve açıklanabilir. Âli İmrân 104. ayette geçen ifadelerin bu görevin bilginlere ait olduğuna delalet ettiği belirtilmiştir. Bunun büyük bir önemi vardır. İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma işini ancak eğitim işinde uzman bilgi sahipleri yapabilir. Eğitim alanında uzaman olamayan kimseler etrafındakilere yarardan daha çok zarar verebilirler O



halde bu görev, bu ümmetin bir bölümünü oluşturan bilginlere, idarecilere ve kanaat önderlerinedir (İbni Teymiyye, h. 1403: 209). Eğitim konusunda bilgisiz insanlar, bazen iyilikten men edip, kötülüğü emreder. Yumuşak davranması gereken yerde sert; sert davranmak gereken yerde de yumuşak davranır. Bu şekilde bir şeyden alıkoyup yasakladığı kişide daha ters yönde sonuçlar meydana getirmiş olur (ez-Zemahşerî, h. 1407: 396).

Bu görev yerine getirilirken bazı bilginler öğüt vermek, bilgilendirmek ve sözlü olarak uyarıda bulunma ile birlikte daha sert yöntemlerin de uygulanabileceği belirtmiştir (Kâdî Abdulcebbar, 1996: 744-745).

Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesinin uygulanmasında en uygun, en güzel ve en makbul yolun esas alınması gerekir. Örneğin Nisa 4: 19, Lokman 31: 15. âyetlerde Allah'ın muradının böyle anlaşılabileceği (İlhan, 1986: 100) ileri sürülebilir.

Hasan-ı Basri'nin emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkeri bir ahlâk ilkesi olarak görmesi son derece önemlidir. O, Haricilerin sert tutumuyla silahlı isyân fikrini kabul etmemiş; halife ve diğer yöneticilerin haksız uygulamalarını zaman zaman ağır ifadelerle eleştirerek onları adalet ve hakkaniyete çağırmakla yetindiği görülmüştür (Oral, 2016: 148).

İbn Teymiyye emir ve nehyi bir ıslah ve eğitim faaliyeti olarak görmüştür (İbni Teymiyye, 1403: 210, 215). Bu faaliyeti yapacak kişilerde özellikle ilim, yumuşak huy ve sabır (İbni Teymiyye, 1403: 233) gibi üç niteliğin bulunmasının gerekli olduğunu söylemektedir. Bunu ifade etmekle emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker görevini yerine getirecek öğreticilerin bilgisine ve kişilik niteliklerine ilişkin önemli uyarılarda bulunmuştur.

Yukarıda sayılan özellikler ile birlikte bazı bilginlere göre emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesi ibadetin özü sayılmıştır. Bu yüzden bu görevi yerine getirecek olan kişi(ler)de bazı niteliklerin bulunması gerektiği iddia edilmiştir. Bunlar: Müslüman olmak, mükellef/sorumlu olmak, bilgili olmak, güçlü olmak, örnek bir yaşam ve ahlâk sahibi olmak, gayretli ve sabırlı olmak, ümit var olmak ve ümit verici olmak, şefkatli ve merhametli olmak, alçakgönüllü olmak, affedeci, müsamahakâr ve ibadetlere devam edici olmak, samimi/ihlaslı olmak, öğrenene dua etmek, gerekli imkânlarla sahip olmak, dış görünüşüne dikkat etmek, adam kazanma gayretinde olmak (Bilali, 1995: 31-48) gibi özelliklerdir. Tüm bu niteliklerin günümüz eğitim literatürü açısından da önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira günümüzde de öğretmenin adil, tutarlı, anlayışlı, sevgi dolu, empatik becerileri yüksek, insancıl, sabırlı, olumlu, uyumlu, iletişim becerisi olan bir sınıf yöneticisi olmasının öğrencileri olumlu olarak etkiledikleri (Akar, 2012: 101) ifade edilmektedir.

Kur'an'da Hz. Peygamber'in öğreticilik sıfatları vurgulanırken, söz konusu niteliklerin emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkeri kapsadığını; dolayısıyla onun bu ilkenin nasıl anlaşılması ve öğretime konu ettiği noktasında da ipuçları vermektedir. Kur'an'da bu konuya işaret eden âyetler mevcuttur. Bu âyetlerden ikisi "Nitekim kendi içinizden, size âyetlerimizi okuyan, sizi her



kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik" (Kur'an-ı Kerîm 2: 151) "Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir iyilkte bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler" (Kur'an-ı Kerîm 3: 164) Bu iki âyet, Hz. Peygamber'in ilk Müslümanların öğretmeni olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de "Ben ancak bir muallim/öğretmen olarak gönderildim" (İbn Mace, Sünen, 229) diyerek bunu açıkça ifade etmiştir. Hz. Peygamber sahabenin öğrenmesi için gerekli olan öğrenme çevresini düzenleyip, kontrol ederek onlara rehberlik etmiştir (Fidan& Erden, 1998: 60). Bu şu anlama da gelmektedir: Allah'ın resulü sahabenin hem ma'rûf ile donanık olmaları, hem de münkerden sakınıp arınmaları için onlara bir öğretmen, bir eğitici, bir yol gösterici olarak yarenlik etmiştir. Eğitim öğretim sürecinin tüm incelikleri ile emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesini yaşatmıştır.

Hz. Peygamber (as) iyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma ilkesini uygularken birilerine emirler vererek, birilerine de yasaklar koyarak yapmamıştır. Nasıl ki tebliğ faaliyeti, bir mesajın bir takım ifade kalıplarına dökülerek muhataba rasgele duyurulması şeklinde anlaşılmayacağı gibi; (Aydın, 1996: 57) emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker da alelade, rastgele, bireyin keyfine göre, uygun olmayan bir zamanda ve öğretme yeterliliği olmayan kişilerce yapılacak bir faaliyet olarak anlaşılmamalıdır. Tebliğ nasıl bir eğitim/öğretim faaliyeti (Aydın, 1996: 57) ise iyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma da amaç, içerik ve eğitim durumları bakımından bir eğitim-öğretim faaliyetidir, denilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç

Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker bir eğitim sürecidir ve bu eğitim sürecinin farklı dinamikleri vardır. Bunlar hedefler, içerik ve eğitim durumları olarak ifade edilen işin nasıllığı idi. Bu ilke ancak bu farklı dinamiklerin eşgüdümlü birliktelikleri ile gerçekleştirilebilir. Çalışmanın başında verilen örnek olayda geçen problem durumu, bu çerçevede değerlendirildiğinde yapılaş niyetinin iyi olduğu söylenebilir. Çünkü insanların birbirlerini eğitmek, uyarmak, vazgeçirmek gibi sorumlulukları vardır. Ancak bu iyi niyet olsa bile problemin diğer değişkenleri açısından son derece problemli bir faaliyet şekli olarak görülmektedir. O bakımdan dikkatli olmak gerektiği ileri sürülebilir.

Örnek olaydaki kişilerin böyle bir faaliyet için seçtikleri yer ve zaman örnek olaydaki kişilerin böyle bir faaliyet için seçtikleri yer ve zaman muhataplarının psikolojisini, sosyal çevresini ve sosyokültürel boyutunu hesaplamadıkları için uygun değildir.



Örnek olayda, bir şeyden sakındırma işinin gelişigüzel, yeterli etkileşim alanı oluşturulmadan yapıldığı, bunun da beklenen etki yerine tam tersi bir etki yapma potansiyelini harekete geçirebileceğini söylemek mümkündür. Nitekim bazı medya organları bu olayı yalın bir dil ile aktarırken, bir kısmı tepki göstermiştir.

Ma'rûf ve münker ile ilgili özellikle klasik literatürde önemli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalarda emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker kavramları çoğunlukla imamet ve usul bağlamında ele alınmıştır.

Ma'rûf ve münker kavramları ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, söz konusu çalışmalarda bu kavramların kapsamlarının/içeriklerinin tartışıldığı/ortaya konmaya çalışıldığı görülmektedir. Buna karşılık bu içeriğin hangi sırayla kimlere, kimler tarafından, ne yollarla vb. kazandırılacağı konusunda çok az bilgiye yer verdikleri ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu âyet(ler)in eğitsel yönüne bakıldığında, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker işini yapacak özel bir gruba duyulan ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu işi ancak işin mahiyetini ve mahiyet ile muhatap olanların neliğini ve nasıllığını bilenler yapabilirler. Bu da hemen öğretmenliği ve öğretme-öğrenme sürecini akıllara getirmektedir.

Ma'rûf münker kavramına geliştirici, dönüştürücü eğitsel anlamlar ile birlikte itikadi ve siyasi anlamlar da yüklenmiştir. Özellikle bu kavramları siyasi anlamlandırma çabalarının da zamanla insanlar üzerinde baskıya, otoriteleştirmeye, tek tip bir dünya görüşüne, hayat tarzına, tek tipleştirmeye yol açtığı ifade edilmiştir. Böyle bir durumun da Allah'ın murad ettiği özgür eğitim, özgür birey ve özgür toplumun oluşmasına engel olduğu ileri sürülebilir.

İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma ilkesi çerçevesinde yapılan analizlerden şu sonuçlara varılmıştır.

-Bu ilke birçok yönlü tartışılmıştır. Özellikle klasik literatürde bu ilkenin fıkhi, kelami, siyasi yönü ele alınmıştır. Ancak amaç, muhteva ve eğitim durumlarını içermesi bakımından ilkenin bir eğitim olgusunu işaret ettiği söylenebilir.

-İlkenin amaç boyutunda, İslam eğitim felsefesinin kapsamlı, tutarlı, çağdaş düzeyde ortaya konması gerekmektedir.

-İlkenin kapsam boyutunda, eğitime konu edilecek içeriğin alana, bireye, çevre ve günün şartlarına bağlı kalınarak oluşturulmasının/güncellenmesinin yararlı olacağı ileri sürülebilir.

-İlkenin eğitim durumları boyutunda ise, iyilik yapmaya veya kötülükten sakındırmaya rehberlik etmenin sıradan bir iş olmayıp, aksine uzmanlık, bilgi, beceri gerektiren bir iş olduğu savunulabilir.

Öneriler

Bu çalışma çerçevesinde ortaya çıkan öneriler de şöyle sıralanabilir:



-Geniş coğrafyalara yayılmalarına, farklı kültürler oluşturmalarına rağmen yeryüzünde yaşayan Müslümanların ortak bir İslam eğitim felsefesinin oluşturulmasına katkı vermeleri gerekir. Müslümanların başta temel kaynak Kur'andan hareketle sünnetin, geleneğin ve günümüz dünyasının gerçekleri ışığında nitelikli İslam eğitim felsefesi çalışmalarına ağırlık vermeleri önemli görülmektedir.

-Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker çabasının istenilen düzeyde yapılabilmesi için nitelikli eğitimcilerin yetiştirilmesi gerekir. Bu da iyi hazırlanmış çağdaş eğitim programlarıyla sağlanabilir.

-Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker, din eğitiminde bir çatı değer olarak kabul edilebilir. Bu çatı değer diğer tüm din eğitimi faaliyetlerine yön verebilir.

Kaynakça

- Akar, İ. & Kaya, Z. (Ed.). (2012). Öğrenci davranışlarını etkileyen etmenler. *Sınıf Yönetimi*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Akyüz, Y. (1994). *Türk eğitim tarihi*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (1996). Muallim peygamber. *EÜİFD*, 9, 57-64.
- Aydın, M. Ş. (2016). İslam eğitiminin amacına Kur'an ve Sünnet merkezli bir yaklaşım. *Din ve Toplum Dergisi*, 5 (1), 10-23.
- Aydın, M. Ş. (2011). *Açık toplumda din eğitimi yeni paradigma ihtiyacı*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (2017). *Din eğitimi bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Bayraktar Barış, A. (2007). Kur'an-ı Kerim'de emri bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker meselesi. Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Bilali, A. (1995). *Münkerden sakındırma yolu*. Mustafa Mücahit (Çev.) İstanbul: Buruc Yayınları.
- Cessâs, A. & Şahin, A. (Thk. eden). (1994). *Ahkâmu'l-Kur'an*. Cilt 2. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Çağrııcı, M. (1995). "İyilik çağırısı ve kötülükten sakındırma", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 11. İstanbul: TDV Yayınları. 138-141.
- Çelebi, A. (1976). *İslam'da eğitim-öğretim tarihi*, Ali Yardım (Çev.). İstanbul: Damla Yayınları.
- Çelikel, B. (2006). Gazâlî'nin eğitim görüşü. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora tezi. İzmir.



- Demirel, Ö. (1999) *Planlamadan uygulamaya öğretme sanatı*, Ankara: Pegema Yayınları.
- Dumlu, Ö. (1994). *Kur'an-ı Kerîm'de ma'ruf ve münker*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- El Carim, A. & Emin, M. (t.y). *el-Belâğatü'l-vâzıha*. Londra ve Kahire: Daru'l Marife.
- El Cürcani, Ali. (1983). *et Tarifat*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye.
- El-Amra, S. (1991). *Kuran, Sünnet ve islam hukuku ışığında ma'rûf ve münker kavramlarının yorumu*. Mehmet İslamoğlu (Çev.). İstanbul: Saray Ajans Yayınları.
- Erden, M. (2009). *Eğitim bilimlerine giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Ertürk, S. (1994). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan Yayınları.
- Ez-Zemahşeri, E. (h.1407). *El Keşşaf an hakaiki ğavamidit'tenzil*, Cilt 1. Beyrut: Daru'l Kitabi'l Arab.
- Fırlalı, E. R. (1997). "Hariciler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 16. İstanbul: TDV Yayınları. 169-175.
- Fidan, N.& Erden, M. (1998). *Eğitime giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Halstead, J. M. (2012). İslam eğitim anlayışı. Semra Çinemre (Çev.) OMÜİFD, 32: 273-291.
- İbn-i Teymiyye, T. (h.1403). *el İstikame*, Medine: Camiatu'l-İmam Muhammed Bin Suud.
- İlhan, A. (1986). el-Emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu ani'l-münker (Mezhepler Tarihi Açısından bir Bakış). *DEÜİFD*. 3: 89-116.
- Kâdî, A.&Abdulkerim, O. (Thk. Eden). (1996). *Şehu'l-usüli'l-hamse*. Kahire: Mektebet-u Vehbe.
- Kant, I. (2007). *Eğitim üzerine, ruhun eğitimi-ahlak eğitimi-pratik eğitim toplu eserleri-1*, Ahmet Aydoğan (Çev.), Say Yayınları.
- Korkmaz, M. (2014). *Din öğretimi teknolojisi ve materyal geliştirme*. Kayseri: Tezmer Yayınları.
- Küçükahmet, L. (1999). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Oral, O. (2016). Şeyhülislâm Haydarizâde İbrahim Efendi'nin 'emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker' adlı makalesi. *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14 (1): 146-176.
- Öğüt, S. (1995). "Emir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 11. İstanbul: TDV Yayınları. 119-121.
- Saban, A. (2000). *Öğrenme öğretme süreci*. Ankara: Nobel Yayınları.



- Selçuk, M. (1997). Din öğretiminin kuramsal temelleri (zihin gelişimi açısından bir deneme). *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4: 145-58.
- Sönmez, V. (1993). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Sönmez, V. (2009). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Ankara: Anı Yayınları.
- Tarhan, N. (2012a). *Güzel insan modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarhan, N. (2012b). *İnanç psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tebliğ Cemaati Taksim'de, <http://www.haberturk.com/yasam/haber/197586-teblig-cemaati-taksimde>, E.t: 09.02.2017.
- Tebliğciler' Taksim'de ortaya çıktı, <http://www.hurriyet.com.tr/tebligciler-taksimde-ortaya-cikti-polis-izin-vermedi-40692400>, E.t: 06.02.2018.
- Tunç, C. (1986). İyiliği emredip kötülüğü yasaklama görevi. *EÜİFD*, 1-6.
- Yazıbaşı, M. A. (2017). Çocukluk döneminde din ve din eğitiminin çocuklara kazandırdıkları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (1):309-326.
- Yazır, E. (1992). *Hak dini kur'an dili*. Cilt 2. İstanbul: Zehraveyn Yayınları.
- Yılbaşı gecesi Taksim'de tebliğ, <http://www.haber7.com/etiket/taksim+tebli%C4%9F+cemaati+y%C4%B1lba%C5%9F%C4%B1>, E.t:23.11.2017.

